

מטוב נהור

שיחתו של

מורנו ראש הישיבה

הרב אברהם יצחק גרינבוים שליט"א

פרשת וארא, ה'תשע"ה

מטה האלקים / שני פנים בהנהגת ישראל לדורותיו

בין ההתרחשויות המופלאות שאנו מוצאים בפרשיות אלו, העוסקות בגלות מצרים ובגאולה ממנה, מושך את העין חפץ המוזכר לאורכן פעמים רבות, ואשר נדמה כי נועד לו תפקיד רב חשיבות. הכוונה היא למקלו של משה, המטה אשר הופך לנחש בהתגלות ה' בסנה, שבה הוטלה על משה שליחות הגאולה, ואשר משמש בהמשך כהוכחה לפרעה כי ה' שלח את משה. עם סירובו של פרעה לשלח את ישראל אנו מוצאים את המטה מוזכר בהבאת עשרת המכות על מצרים. תפקיד המטה לא מסתיים בכך, והוא משמש שוב במלחמת עמלק, בנסי הוצאת המים לעם הצמא, וכפי שנראה בהמשך - הוא מוסיף ללוות את ישראל גם הלאה.

א

מטה ומקל, שבט ומשענת

שמות שונים לו, למטה. העיקריים שבהם הם מקל ומטה, אך מצאנו גם משענה ושבט. המלבי"ם (לעיל ד, ב) מדקדק ומחדד כדרכו את ההבדלים בין השמות השונים:

ה' אמר לו 'מה זה בְּיָדְךָ, וַיֹּאמֶר מִטָּה', כי המטה יקרא בג' לשונות: מקל, מטה, משענת.

מטוב נהורר

המשענת עשוי לחולים ולזקנים להשען עליהם, כמו שכתוב (שמות כא, יט) אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו, ואיש משענתו בידו מרב זמים (זכריה ח, ד),

המקל עשוי להכאה, ודרך הרועים להיות בידם מקל על הצאן והכלבים והחיות רעות,

והמטה היה עשוי לכבוד, והיה בו ציון המעלה והמשרה וכבוד המשפחה כמו 'מטה לוי' (במדבר א, מט), מטה בית אבותם.

ובאשר משה היה זקן והיה יכול לקראו בשם משענת, והיה רועה בצאן והיה יכול לקראו בשם מקל, והיה מצוין ביחסו ומשפחתו ויוכל לקראו בשם מטה, כששאל ה' מה זה בידך - השיב שאינו לא מקל ולא משענת, רק מטה, על פי זה הוכן המטה הזה לציין מעלת משה ועצמותו וגדולתו.

במעמד הסנה נקבע תפקידו של המטה שביד משה להיות סמל וציון למעלתו של משה, ולתפקידו כמנהיגם של ישראל. והדבר בא לידי ביטוי בכך שמשה כינהו מטה, ככינוי למטה המנהיג, ולא שבט או משענת.

לכשנציין בדבר נראה שבאותו מעמד נקבע לא רק תפקיד ההנהגה של משה, המסומל במטה, אלא גם את צורת ודרך ההנהגה הורה אז ה'. כי משה רבינו מידתו היא מידת הדין, כמו שאמרו בגמרא (סנהדרין ו, ב): "משה היה אומר יקוב הדין את ההר". ובכך היה נבדל ממנו אחיו אהרן, שמידתו רחמים, כמו שממשיכה שם הגמרא: "אבל אהרן - אוהב שלום ורודף שלום".

כשביקש ה' לשלח את משה לגאול את ישראל, אמר משה שעל פי מידתו אין הוא מתאים לתפקיד זה, שכן מי שהנהגתו דין אינו יכול להנהיג ציבור. 'לא איש דברים אנכי... שלח נא ביד תשלח' (שמות ד, יג). במענה לזה צירף אליו ה' את אהרן אחיו, איש הרחמים והשלום, כדי שבצירוף שניהם כאחד תהיה הנהגת עם ישראל ממוזגת מהנהגת שבט ודין, עם הנהגת משענת ורחמים, ושניהם יחד יהיו מטה עוז להוליך את העם בדרך הישר לפי הראוי בכל זמן ומקרה, לעתים ביד קשה וקפדנית, ולעתים ביד רכה וחומלת.

משישתלמו וישתלבו שני חלקי הנהגה אלו, זוכה המטה להקרא 'מטה האלוקים': 'ויקח משה את מטה האלקים בידו' (שם, כ). שהרי על כלליות הנהגת ה' את עולמו למדונו חז"ל "שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין" (רש"י בראשית א, א, מבראשית רבה יב, טו). העולם כולו מתקיים רק בזכות איזון זה בין חסד ודין.

ידיעה זו מתי לנקוט בשבט ההכאה ומתי במשענת הרכה, היא תכונתו של הרועה המעולה. במזמור כג בתהילים ממשיל דוד המלך את ה' לרועה המושלם. 'ה' רעי - לא אֶחָסֵר'. ובתוך המשל הוא אומר 'שִׁבְטְךָ וּמִשְׁעַנְתְּךָ - הִמָּה יִנְחָמֵנִי'. והם שני החלקים האמורים, המנוגדים לכאורה. אך בשעה ששניהם באים במידה ומאוזנים זה בזה, אז גם השבט המייסר מהווה נחמה, שכן "יִנְחָמֵנִי

מטוב נהורר

פִּצְעֵי אוֹהֵב - וגם אם האוהב מכהו ליסרו להשיבו אל דרך הטוב, בכל זאת האהבה נאמנה שכל זה מרוב האהבה" (משלי כז, ו, ומלבי"ם).

מנהיגי ישראל, האבות, משה, דוד - כולם היו רועים לפני הנהגתם. רעיית הצאן יש בה יכולת מיוחדת להתלמד באופן ההנהגה הראוי, המשלב שבט חובלים ומקל נועם:

'בדק לדוד בצאן... אמר ליה הקדוש ברוך הוא נמצא אתה נאמן בצאן, בא ורעה צאני, שנאמר (תהלים עח, עא) 'מֵאַחַר עֲלוֹת הָבֵיאוּ לְרֵעוֹת בִּיעֲקֹב עֲמוֹ'. וכן במשה הוא אומר 'וַיִּנְהֹג אֶת הַצֹּאן' (שמות ג, א)... ולקחו הקדוש ברוך הוא לרעות ישראל, שנאמר (שם עז, כא) 'נָחִיתָ כְּצֹאן עֶמְקָה בְּיַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן' (שמות רבה, פרשה ב).

ב

חֶסֶד וְאַמֶּת נִפְגָּשׁוּ

לאחר שהנהגתו של משה שולבה בהנהגת אהרן, מתייחס המטה לשניהם. כך אנו מוצאים שהאותות מיוחסות למטה משה, 'וְאֵת הַמֶּטֶה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֶת הָאֹתוֹת' (שמות ד, יז). אבל כשבאו לפני פרעה - 'וַיִּשְׁלַח אַהֲרֹן אֶת מֹטֵהוּ... וַיִּהְיֶה לְתַנִּין' (שם ז, י). וכן במכת דם נאמר למשה (שם טו) 'וְהַמֶּטֶה אֲשֶׁר נִהַפְּךָ לְנַחֵשׁ תִּקַּח בְּיָדְךָ', ובמכה עצמה 'וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֵל אַהֲרֹן קַח מֶטֶף וְנִטָּה יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם' (שם יט).

אהרן שמידתו שלום הוא שהוציא את ההנהגה לפועל, והנהגתו היתה מכח משה שמידתו דין. כפי שאמר ה' למשה (שם ד, טז) 'וְדַבֵּר הוּא לָךְ אֶל הָעָם, וְהָיָה הוּא יִהְיֶה לָּךְ לִפְנֵי וְאַתָּה תִּהְיֶה לוֹ לֵאלֹהִים'. אלהים פה משמעותו אדון, כפי שתרגם אונקלוס לרב, אבל רמוזה פה גם מידת הדין של משה, והדיינים קרואים אלוהים (ראה על כך במהר"ל, גבורות ה' פרק כט).

כשציווה הקב"ה את משה על גאולת ישראל אמר משה 'לֹא אֵישׁ דְּבָרִים אֲנִי' (ד, י). בעל חידושי הרי"מ הראה כי בסופי התיבות רמוזה המילה **שמאי**. וכשענה לו הקב"ה 'הוּא יִהְיֶה לָּךְ לִפְנֵי' רמז לו בראשי התיבות **הילל**. שמאי מידתם דין (ראה בזוהר, רע"מ פנחס, רמה א: 'הלל ושמאי דאתון חד מסטרא דרחמי וחד מסטרא דדינא דאינון חסד וגבורה'), ולפיכך אין הלכה כמותם - כי אין העולם יכול להתקיים במידת הדין לבד. ההלכה בעולם הזה היא כבית הילל, אשר שורשם במידת החסד והם ממזגים דין ורחמים. וזוהי הבטחת ה' למשה, שאהרן אחיו שמידתו מידת הלל - הוא שיביא להם את דברי משה, וימזג רחמים בדין.

משבאו קרח ועדתו לערער על הנהגתם של משה ואהרן ציווה ה' לאסוף שנים עשר מקלות-מטות, לראות איזה מן השבטים ראוי הוא להנהגה. כל המטות נותרו כשהיו, 'וַיִּהְיֶה פָּרַח מִטֵּה אַהֲרֹן לְבֵית לִוִּי וַיֵּצֵא פָּרַח וַיִּצָּץ צִיץ וַיִּגְמַל שְׁקָדִים' (במדבר יז כג). להורות שמטה זה אינו כשאר המטות, עץ יבש, אלא עוד לחלוחית וחיים בו להצמיח גידולים ולפרוח. מטה זה מייצג את הנהגתם של משה

מטוב נהורר

ואהרן, שעל ידי מיזוג כוחות הדין והחסד גדול כוחה להוליך את ישראל ולהובילם אל ייעודם כעם ה'.

[אפשר לרמוז במה שהצמיח המקל דווקא שקדים, על פי המבואר בגמרא (עירובין כח, ב) שהשקדים שמטבעם מרים הם, נעשים מתוקים על ידי האור. ונרמזה בזה הנהגת משה שבמקורה היתה מרה, ונתמתקה במעמד הסנה הבוער באש, כשצורף אליו אהרן. (ועיין בזהר שמות דף טו, ב).]

ג

מסורת המטה

משה ואהרן אינם היחידים שבידיהם מופיע המטה. המדרש מונה שרשרת מסירה המתחילה באדם הראשון, עד הגיעו אל משה:

...הוא המטה הנברא בתבל... ויהי בהגרש אדם מגן עדן ויקח את המטה בידו ויצא ויעבוד את האדמה אשר לוקח משם, ויגיע המטה עד נח, ויותר אל שם ואל תולדותיו, עד הגעתו אל ידי אברהם העברי. ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, גם את מטה האותיות ירוש ירש. ויהי כברוח יעקב פדנה ארם ויקחהו בידו, ובבואו אל יצחק אביו בארה שבע נטוש לא נטשו. וברדתו מצרימה לקחו בידו ויתנהו אל יוסף... ויהי אחרי מות יוסף וישבו שרי מצרים בית יוסף ויגיע המטה אל יד רעואל המדיני... עד בא אשר לו המשפט ויקחהו, ויהי כראות רעואל את המטה בידו ויתמה על ככה, ויתן רעואל צפורה בתו למשה. (ילקוט שמעוני שמות, רמז קסח).

אף לאחר מות משה ואהרן לא בטל שימושו של המטה, והוא המשיך להיות אחוז בידי מנהיגי ישראל, וגם נכונו לו עוד עתידות:

מטה עֲזָזָה יִשְׁלַח ה' מִצִּיּוֹן (תהילים קי, ב)... והוא המטה שהיה ביד משה מִטֵּה הָאֱלֹקִים בְּיָדוֹ (שמות ד, כ), והוא המטה שהיה ביד אהרן וַיִּשְׁלַח אֶת מִטָּהוּ (שם ז, י), והוא המטה שהיה ביד דוד שנאמר וַיִּקַּח מִקְלוֹ בְּיָדוֹ (שמואל א יז, מ), והוא המטה שהיה ביד כל מלך ומלך עד שחרב בית המקדש ונגנז, ועתיד לימסר ביד מלך המשיח ובו עתיד לרדות את הגויים, לכך נאמר מִטֵּה עֲזָזָה יִשְׁלַח ה' מִצִּיּוֹן. (ילקוט שמעוני תהילים, רמז תתסט).

כוונת המדרש ללמדנו כי כוחו של מנהיג אינו יכול לנבוע מעצמו, אלא חייב הוא להשען על מורשת הדורות הקודמים לו. רק מי שקיבל מאבותיו את דרך ההנהגה ואת אופן ההתנהלות הראויה עם אנשים, הוא שיכול לאחוז את מטה המושלים בידיו. וכדרך שאמרו חז"ל (במדבר רבה כא, טו) על בחירתו של יהושע למלא את מקומו של משה, שהיא מפני שימושו הקבוע והתמידי לפניו.

מטוב נהורר

לפי דברינו לעיל זוכים אנו להבין גם את חשיבותה של מסורת זו. ההנהגה הנכונה תלויה היא באיזון מתמיד בין כח המשפט והדין לבין מידת החסד והרחמים, ועל המנהיג השלם לבחון היטב כל מאורע והתרחשות, לדעת את טיבו המדויק ואת ההתייחסות המתאימה לו.

כך מספרים חז"ל על משה, שכאשר אמר לו יהושע (להלן לב, יז) 'קול מלחמה במחנה', תמה עליו: 'אדם שהוא עתיד להנהיג שררה על ששים ריבוא, אינו יודע להבחין בין קול לקול?!'. יכולת ההבחנה חיונית היא למנהיג, המחזיק בידיו את שרביט ההנהגה העובר מדור לדור.

הגמרא (סוטה מ, א) מפרשת את דברי דוד (דברי הימים א כח, ב) 'שָׁמְעוּנִי אֲחֵי וְעַמִּי' - 'אם אחי למה עמי, ואם עמי למה אחי? אמר רבי אלעזר, אמר להם דוד לישראל: אם אתם שומעין לי - אחי אתם, ואם לאו - עמי אתם, ואני רודה אתכם במקל'. מדוע הזכיר דוד המלך רדייה במקל דווקא, הרי המלך אינו רודה במקל, אלא באמצעות שוטריו ועבדיו? מפרש ב"בן יהוידע" (ד"ה ואם לאו) כי רמז יש בכך. מקל הוא סופי התיבות 'אברהם, יצחק, ישראל'. הזכיר להם דוד כי בידיו מסורה הנהגת העם מן הדורות הקודמים, לחסד ולשבט, כפי הנחוץ. בעת הצורך ישתמש במקל חובלים, מקל ראשי תיבות 'קראן לי מרה', ובשאר הזמן במטה - ראשי תיבות 'הנה מה טוב'.

ד

שבטי י-ה

מלבד היותו מילה נרדפת למקל, אנו מוצאים את המושג שבט בשימוש נוסף, זה המתייחס לשנים עשר השבטים. 'כָּל אֱלֹהֵי שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל שָׁנִים עֶשְׂרִי' (בראשית מט, כח). לצד זה אנו מוצאים כינוי נוסף מכינויי המקל - מטה. 'אֱלֹהֵי קְרוֹאֵי הָעֵדָה נְשִׂאֵי מִטּוֹת אֲבוֹתָם' (במדבר א, טז), ובפרק שאחריו על כל שבט ושבט: מטה יששכר, מטה זבולון, מטה שמעון וכו' (ראה על כך בדברי המלבי"ם לעיל).

נראה כי כפילות זו מלמדת אותנו על שני חלקים במהותם של שבטי ישראל. הכינוי שבט מלמד על תפקידם לשלוט ולמשול בעולם, כפי שכותב המבי"ט (בית אלקים, שער היסודות, פרק מח):

ויעקב היו לו י"ב שבטים וכולם צדיקים ושלמים... ולכן נקראו שבטים מלשון 'שָׁבַט מְשָׁלִים' (ישעיה יד, ה), כי כמו שהמזלות מושלים בעולם כן השבטים... שהם וזרעם הם מושלים בעולם, צדיק מושל ביראת אלהים.

אך מלבד זאת מהווים השבטים גם בחינת 'מטה' לאבות, בהתייחס לתכונתו האמורה של המטה, היותו מועבר מאיש לממשיכו.

הגמרא מלמדת אותנו כי מלבד החובה הנובעת ממצוות ה', ישנה בנפש האדם גם שאיפה עזה להעמיד תולדות ולהביא צאצאים לעולם. 'בעינא חוטרא לידא ומרה לקבורה' (כתובות סד, ב). פשוטה של בקשה זו מפורש ברש"י שם: 'רוצה אני שיהא לי בן שיחזיק בידי בזקנותי ואשען עליו וביום מותי יקברני'. אבל יש בה עומק פנימי יותר. על ידי הצאצאים מותיר האדם המשך לקיומו, ובכך אין מציאותו בעולם הזה נפסקת. מעין דברי הגמרא על יעקב אבינו 'מה זרעו בחיים, אף הוא

מטוב נהוֹרָה

בחיים' (תענית ה, ב). זה ה'חוטרא לידא', מקל היד, שמשאיר האדם לדור הבא ומותיר את מורשתו להתקיים.

על שבטי ישראל ישנה ברית והבטחה מיוחדת, שכל השבטים יתקיימו תמיד. 'גמירי דלא כלה שבטא' (ב"ב קטו, ב). אמנם בפסוק שבו נאמרה שבועה זו, לא הוזכרה המילה שבטים, אלא המילה מטות:

כשם שנשבעת לאבות וקיימת עמהן ברית... כך אף לשבטים נשבעת וקיימת עמהם ברית, ומניין שהקב"ה נשבע לשבטים שנאמר (חבקוק ג, ט) 'שְׁבַעוֹת מִטּוֹת אֶמֶר סֵלָה', ומניין שקיים הקדוש ברוך הוא עמהן ברית שנאמר (ויקרא כו, מה) 'וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רְאשֵׁינִים'. זו **ברית השבטים**.

כוחם של שבטי ישראל נובע מהיותם ממשיכים של אבותיהם, היותם מעבירי מטה ומורשת ישראל מדור לדור, והמשכיות זו לא תיפסק לעולם ועד.

ה

מטהו של משיח

מיזוג הדין והרחמים, המאפיין את הנהגת ישראל, מלווה את עמנו בכל תולדותיו. הזכרנו למעלה את שמאי והלל, שהיו כל אחד מצד אחר, ועוד דוגמאות רבות לזה.

בגמרא (סנהדרין כד, א) דרשו גם על החילוק בין בני בבל לבני ארץ ישראל:

אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב (זכריה יא, ז): 'וְאַקַח לִי שְׁנֵי מְקֻלוֹת לְאַחַד קְרָאתִי נָעַם וּלְאַחַד קְרָאתִי חֲבָלִים', נועם - אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה בהלכה. חובלים - אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמחבלים זה לזה בהלכה.

הרי ששתי הנהגות אלו ממשיכות להתקיים בתוך עם ישראל, וקיומן זה לצד זה באיזון והרמוניה הוא מנפלאות תמים דעים לקיום ישראל והצלחתו.

על הגאולה העתידה נאמר שתהיה בדין, 'חִי אֲנִי נָא אֲדֹנָי ה' אִם לֹא בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה וּבְחִמָּה שְׁפוּכָה אֶמְלֹךְ עָלֵיכֶם' (יחזקאל כ, לג). אבל אנו מתפללים בכל תפילה שתחזינה עינינו בשובך לציון **ברחמים**. כי מי יזכה לפניו בדין, ואין לנו קיום אלמלא מידת הרחמים מצטרפת עם מידת הדין. תפילותינו הן אפוא לקיום דברי המדרש האמור על המטה:

המטה שהיה ביד משה 'מִטָּה הָאֱלֹקִים בְּיָדוֹ'... **ועתיד לימסר ביד מלך המשיח**. (ילקוט תהילים, רמז תתסט).